

Vsak ve nekaj, vsi vemo vse

Dr. Zdravko Mlinar: občanska znanost, eden od stebrov odprte znanosti, pri nas še ni dobila ustreznega mesta.

Delo, 29. 4. 2021

Hiter razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije omogoča sodelovanje vse širše javnosti pri reševanju nekaterih najbolj nujnih ekoloških problemov. FOTO: Shutterstock

V zadnjem desetletju se v svetu hitro uveljavlja mednarodno gibanje, v okviru katerega se tisoči prostovoljcev v številnih državah z različnimi načini zbiranja, komentiranja in analiziranja podatkov vključujejo v projekte občanske znanosti (angl. citizen science). Hiter razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije in nova miselnost omogočata sodelovanje vse širše javnosti pri reševanju nekaterih najbolj perečih problemov vsakdanjega življenjskega okolja ljudi.

Prostovoljci tako pridobivajo informacije o onesnaževanju okolja, posnetke na tisoče rastlinskih in živalskih vrst, pregledujejo posnetke astronomskih teleskopov, fotografirajo stoječo vodo, da bi lažje dokumentirali širjenje bolezni, ki se prenašajo s komarji, na Japonskem, denimo, pa nameščajo geigerjeve števec za oceno ravni radioaktivnega sevanja. Občanska raziskovanja postajajo vse pomembnejša prav zato, ker vključujejo veliko število ljudi pri zbiranju podatkov v obsegu, ki ga posamezni raziskovalci oziroma ustanove ne morejo doseči.

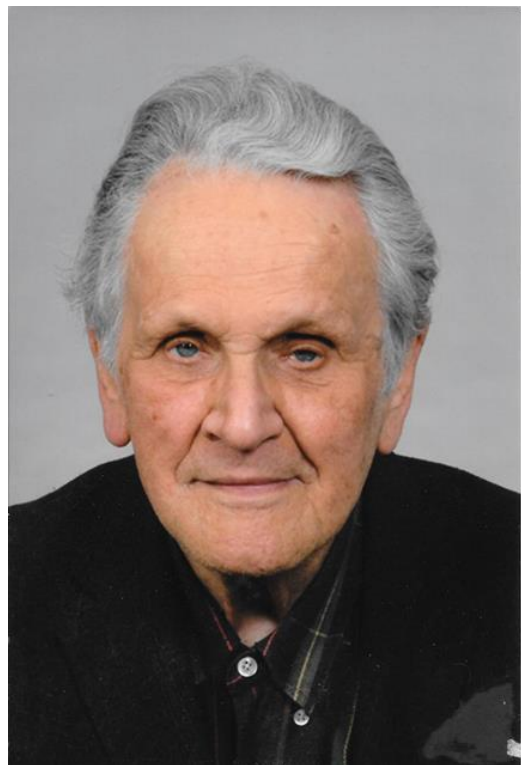
Pomen gibanja, ki ga evropska komisija v Zeleni knjigi o občanski znanosti za Evropo (Green paper on Citizen Science for Europe) opredeljuje kot »večjo povezanost med znanostjo, družbo in politiko, kar omogoča demokratizacijo raziskav in na dokazih utemeljeno odločanje«, je v programu trojnega predsedovanja svetu Evropske unije poudarila tudi Nemčija. Ob tem dr. Zdravko Mlinar opozarja, da občanska znanost, ki

je eden od stebrov odprte znanosti, v Sloveniji še ni dobila ustreznega mesta v agendi znanstvene politike.

Napovedi se uresničujejo

Akademik dr. Zdravko Mlinar, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani, je eden od pionirjev slovenske sociologije po drugi svetovni vojni. Zasnoval je raziskovalno in pedagoško področje prostorske sociologije. Je soustanovitelj in prvi predsednik Slovenskega sociološkega društva. Deloval je na več univerzah v ZDA, Evropi, Indiji in drugod ter za svoja dela prejel ugledna domača in tuja priznanja. Že leta 1988 je napovedal preobrazbo raziskovalne dejavnosti, ko je zapisal: »V skladu s splošno 'razvojno logiko' lahko pričakujemo, da se raziskovalna dejavnost (...) ne bo pojavljala le znotraj posebnih raziskovalnih institucij, temveč dosti bolj disperzno in fleksibilno kot sestavina vsakdanjega življenjskega okolja. Potrebe po analitično raziskovalni dejavnosti ne bodo mogle zadovoljiti majhne skupine profesionalnih raziskovalcev v osrednjih institucijah.«

Dr. Zdravko Mlinar je na letnem sociološkem srečanju leta 2019 podal pobudo, da bi tudi pri nas prevzeli koncept in se pridružili gibanju, ki se hitro širi v Evropski uniji in drugod pod imenom citizen science. Njegovo pobudo so podprli tako kolegi družboslovci kot svet za razvoj SAZU, v zadnji številki *Časopisa za kritiko znanosti* pa je o tej tematiki objavil obsežno razpravo z naslovom *Kaj nam prinašata koncept in gibanje občanska znanost/citizen science?*. Spodbudil je tudi sodelovanje s Centralno tehnično knjižnico pri UL v prizadevanjih za povezovanje pedagoškega in raziskovalnega delovanja na univerzi z razvojno problematiko in potenciali posameznih občin. Kot pravi, so ta vprašanja še posebej aktualna sedaj, ko bo Slovenija prevzela predsedovanje EU, kjer prav to temo postavljajo v ospredje.

Po več posvetih s kolegi in jezikoslovci ter analizi osmih slovenskih sopomenk v omenjeni razpravi pojasnjuje, da angleški izraz citizen science najbolj ustrezno slovenimo kot občansko raziskovanje oziroma občansko znanost.

Občansko raziskovanje je v marsičem nadaljevanje vaših prizadevanj za akcijsko raziskovanje, katerega cilj ni zgolj spoznavanje realnosti, ampak tudi njena preobrazba. Ste s tem predvidevali preusmeritev od velikih družbenih tem k vsakdanjemu življenju v lokalnem okolju?

Že pred desetletji sem se zavzemal za preseganje institucionalne zamejenosti znanosti. Sicer pa gre za dolgoročen proces, v katerem tudi sama znanost postaja sestavina vsakdanjega življenja. Povečuje se raznovrstnost znanstvenega vedenja, zabrisujejo se meje med disciplinami in institucijami, vse večji pomen pa dobivajo, kot opozarja avstrijska sociologinja **Helga Nowotny**, hibridni forumi, v katerih pri reševanju konkretnih problemov sodelujejo strokovnjaki in nestrokovnjaki. Občanska znanost je torej nekakšen skupni imenovalac emancipatornih prizadevanj, soustvarjanja znanja in graditve znanosti »od spodaj navzgor«, denimo na področjih izobraževanja, zdravstva, ekologije, političnega odločanja, delovanja wikipedistov, knjižnic in arhivov podatkov.

*Prostovoljci lahko pridobivajo informacije o onesnaževanju okolja, posnetke na tisoče rastlinskih in živalskih vrst, pregledujejo posnetke astronomskih teleskopov in še marsikaj drugega.
Foto: Jože Pojbič*

Omogoča tovrstno sodelovanje tudi višja raven splošne izobrazbe prebivalstva?

Tu so povsem nove možnosti, ki sta jih prinesla zlasti računalništvo in internet, hkrati pa tudi višja stopnja izobrazbe prebivalstva. Občansko raziskovanje se prav v zadnjem času z eksplozivno dinamiko uveljavlja v Evropi, Ameriki in drugod. Sicer pa nekateri pri tem vidijo povsem praktične potrebe. Denimo, biologi na univerzi Cornell v ZDA so potrebovali več kot milijon sodelujočih opazovalcev, da so lahko ugotavljali, kakšne spremembe se dogajajo pri selitvah ptic v svetovnem merilu.

Tudi v Sloveniji različni habitati terjajo terensko delo velikega števila ljudi, česar v nobenem primeru ne bi zmogla peščica znanstvenikov oziroma profesionalnih raziskovalcev. Pri pisanju besedil za Atlas ptic Slovenije (2019) je sodelovalo 44 strokovnjakov, ki so se opirali na prostovoljsko delovanje 632 popisovalcev, kar je vključevalo več kot 350.000 opazovanj. Angleški sociolog **Alan Irwin** v tako razširjenem sodelovanju prepoznava težnje k demokratizaciji znanstvenega delovanja in emancipatorno poslanstvo tega gibanja.

»Občanska raziskovanja postajajo vse pomembnejša, ker vključujejo veliko število ljudi pri zbiranju podatkov v obsegu, ki ga posamezni raziskovalci oziroma ustanove ne morejo doseči.«

Občanske raziskave so torej lahko izhodišče pomembnih civilnodružbenih pobud ter prispevajo k opolnomočenju skupin in posameznikov?

Tudi laik je lahko ekspert in celo najboljši poznavalec edinstvenih razmer svojega vsakdanjega okolja, svojih bližnjih in samega sebe. Kot primer bi navedel delovanje aktivistov zasavskega Eko kroga, ki so med desetletno bitko z multinacionalno Lafarge, lastnico cementarne v Trbovljah, spoznali, da ni dovolj samo to, da

nasprotujejo »umazanemu kapitalu«, ki s svojimi dejavnostmi uničuje okolje, in državnim institucijam, ki to dovoljujejo, pač pa so morali sami graditi svojo ekspertizo. Opreti so se morali na lastne sile in usposabljati sebe ter vsaj občasno aktivirati širši krog prebivalcev. V tej bitki so se prepričali, da je prav graditev nasprotne ekspertize nujna za argumentiranje in uveljavljanje njihovega protestnega delovanja. Izkušnje aktivistov Eko kroga so namreč pokazale, da je tudi znanost sama lahko nekakšen ujetnik denarja in kapitala v primerih, ko se težnje naročnika raziskav spopadajo z javnim interesom in postanejo rezultati meritev odvisni od naročnika. Podobne skrb vzbujajoče izkušnje imajo v Soški dolini, kjer zdravje prebivalcev močno ogroža sosežiganje večinoma tujih odpadkov v cementarni Salonit Anhovo.

»Aktivisti zasavskega Eko kroga so se v bitki proti Lafarge-u prepričali, da je graditev nasprotne ekspertize nujna za argumentiranje in uveljavljanje njihovega protestnega delovanja.«

Konfliktna situacija v Zasavju in Posočju nazorno razkriva, kako težnje po uveljavljanju profitnih interesov s svojo finančno premočjo koruptivno vplivajo tako na lokalne dejavnike kot na strokovne institucije, ki po naročilu opravljajo analize za podjetja. To spoznanje pa še ni privedlo do ukrepov politike znanosti, ki bi zmanjšali odvisnost ekspertiz od profitnih interesov naročnikov.

Pred desetletji ste pod zornim kotom globalizacije opozarjali, da naše znanstveno delovanje zaostaja pri »odpiranju v svet«, sedaj pa postavljate v ospredje kritiko odtujevanja naše znanosti, ki je privedlo, kot ugotavljate, tudi do njenega vsebinskega osiromašenja. Kako bi to pojasnili?

Svojo kritiko »zabubljenosti« (inbreeding) sem opiral na konkretna dejstva, na primer, da je na eni od fakultet ljubljanske univerze, ki je zaposlovala okrog sto pedagoških in raziskovalnih delavcev, deloval le eden, ki ni diplomiral na tej univerzi, ampak v Beogradu. Ideološka izključnost je terjala »boj proti tujim vplivom«. V enem od svojih intervjujev sem to ironiziral z naslovom »Če bi v Celovcu deloval Einstein, ga ne bi povabili v Ljubljano«. Ljubljanski rektorji pa so se podredili vsiljenemu državnemu modelu povezovanja s svetom v smislu Beograd-Moskva, Zagreb-Leningrad, Ljubljana-Minsk.

»Tudi laik je lahko ekspert in celo najboljši poznavalec edinstvenih razmer svojega vsakdanjega okolja, svojih bližnjih in samega sebe.«

Danes po mojem mnenju politika znanosti ne spodbuja, ampak celo negativno sankcionira aplikativno usmerjeno raziskovanje, ki se ne izkazuje z objavami v mednarodnem merilu. Predpisi o varstvu zasebnosti in osebnih podatkov onemogočajo razkrivanje odstopanj od povprečja in večine, dostikrat prav odstopanja tistih, ki so pomoči najbolj potrebni, a svoj položaj sprejemajo kot usodno danost, oziroma kot se to označuje v literaturi – kot »naučeno nemoč«. Na primer, tržno usmerjene raziskave javnega mnenja že a priori iz vzorcev izključujejo starejše od 75 let, čeprav je ravno med njimi veliko takih, ki bi potrebovali pozornost in pomoč iz svojega okolja.

Zavračam sicer pavšalno oceno o univerzi in akademski sferi kot slonokoščnem stolpu kar na splošno, saj so velike razlike med študijskimi področji oziroma fakultetami. V marsičem pa se vendarle še ohranja ločenost univerze v odnosu do potreb in možnosti v različnih vsakdanjih življenjskih okoljih. Nemški sociolog **Peter Finke** kritično opozarja, da gre nasploh za podcenjevanje izkustvenega znanja. Delovanje na univerzi je dostikrat zamejeno le na ozke pedagoške smotre, četudi bi številne diplomske, magistrske in doktorske naloge lahko v obojestransko korist navezovali na okolja, iz katerih prihajajo študentje.

»Delovanje na univerzi je dostikrat zamejeno na ozke pedagoške smotre, četudi bi številne diplomske, magistrske in doktorske naloge lahko v obojestransko korist navezovali na okolja, iz katerih prihajajo študentje.«

Po eni strani gre za odsotnost z vidika usmerjanja na ravni univerz, saj bi lahko vplivali na mentorje pri izbiri tem nalog. Hkrati pa pogrešam intelektualno zavzetost študentov in njihovih klubov, ki bi lahko veliko prispevali s tem, da bi vsebino študija povezovali z razvojno problematiko domačega okolja. Občine, kot na to opozarjajo denimo v Idriji, Žireh in Škofji Loki, tudi zaradi predpisov o zasebnosti podatkov izgubljajo stik s svojimi izobraženci. Znane in v lokalnem okolju pogosto odmevne pa so delavnice, ki potekajo v okviru študija arhitekture, urbanizma in krajinskega načrtovanja. To lahko štejeemo za zgledno prakso tudi za druga študijska področja, vendar pri tem razkrivam dvojno zamejitev. Po eni strani nezadostno vključevanje širšega kroga prebivalcev, na kar opozarja tudi prof. **Aleš Vodopivec** s Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani, hkrati pa na disciplinarno zamejenost in ločnice v univerzitetnem delovanju, zaradi katerih ni celostne obravnave posameznih problemov ali teritorialnih skupnosti, kot bi to terjali dejanska življenjska povezanost in teoretska utemeljitev.

Menite torej, da je tudi v Sloveniji veliko možnosti in zanimanja za uveljavljanje gibanja, ki bi v raziskovalne projekte vključevalo delovanje prostovoljcev in tako spodbudilo spremembe v skladu s temeljnimi načeli odprte znanosti?

Zagotovo. Prostovoljstvo se je pri nas značilno uveljavilo na socialno-humanitarnem področju, pa tudi v izobraževanju, še zlasti ko gre za vseživljenjsko izobraževanje. Znano je prostovoljstvo v okviru Slovenske filantropije, Univerze za tretje življenjsko obdobje, Zveze društev upokojencev, Inštituta Antona Trstenjaka in drugih, ki imajo že utrjeno organizacijsko infrastrukturo. V pomoč takšnemu delovanju je bila že pripravljena vrsta različnih priročnikov. Pri vsem tem pa zares razkrivam nekakšno praznino, saj prostovoljstva ne uveljavljamo kot izhodišče občanskega raziskovanja. V mislih imam še posebej upokojence, ki doživljajo praznino po upokojitvi, in njihovo povezovanje z mladimi, ki jih prehitujejo v znanju računalniške obdelave podatkov. Poznamo sicer številne aktivnosti, ljubiteljske, ekološke, domoljubne, rodoslovne in druge, ki se vsaj potencialno približujejo profesionalnemu, kvalitativnemu empiričnemu raziskovanju, vendar niso deležne pozornosti na ravni znanstvenih institucij – niti vsebinskih niti metodoloških usmeritev, ki bi energijo množice usmerjale v prid znanosti.